

Straffelejren i Hjøllund

(Oprindeligt udgivet af Museet på Kærshovedgård v. Jens Chr. Fjelde)

I året 1942 blev der af den tyske besættelsesmagt i Hjøllund anlagt en ammunitionslejr for flyvevåbnet, hvilket anlæg stadig blev udbygget frem til kapitulationen i 1945.

Fra den daværende statsbane Bramminge-Grindsted-Silkeborg-Langå blev der fra et punkt mellem Hjøllund og Christianshede stationer ført en stikbane ind til lejren, og der blev anlagt to stationer ved banens ende umiddelbart ved siden af hinanden, medens en tredje ved kapitulationen var under opførelse. Fra disse førte et vidt forgrenet net af tipvognsspor – tilsammen 12 km. – ud i plantagen, og ved disse spor var anlagt 122 ammunitionsbarakker samt forskellige værksteder: et maskinsnedkeri, en smedje og et stort garagekompleks samt en åben staklade. Yderligere var der i nærheden af stationerne anlagt en brandstation med stuer til brandmandskabet, en større belægningsbarak samt et vagthus, ligesom en branddam var gravet og vand- og kloakledninger var anlagt. Endeligt var der anlagt et elektricitetsværk samt en transformatorstation. Et 25 meter højt udkigstårn samt et luftalarmsirenetårn var opført umiddelbart ved brandstationen. Hele dette anlæg, der dækkede et areal på ca. 700 td. land, var beliggende i det daværende Skanderborg amt umiddelbart øst for hovedvej 13 og nord for vejen fra Hjøllund til Vrads.

Tæt syd for sidstnævnte vej var der opført 6 belægningsbarakker med tilhørende køkkenanlæg, spisesal, vaske- og toilet barakker, en kommandantbolig, et vandværk samt forskellige mindre redskabsskure og lignende.

Fangelejren opstår

Ved kapitulationen i 1945 blev hele anlægget overtaget af de engelske tropper (RAF), som fjernede eller sprængte ammunitionen. Derefter overgik lejren omkring marts 1946 til Handelsministeriets Afviklingsudvalg, som den 7. juni 1946 overdrog den til fængselsvæsenet. Efter at en halv snes fanger fra den daværende fængselsafdeling ved Nørre Snede havde foretaget visse oprydning- og rengøringsarbejder, ankom de først 59 fanger til lejren den 26. juni 1946. Dette fangetal steg meget hurtigt til 250, og lejren undergik siden overtagelsen ikke udvidelser eller væsentlige ændringer.

Hele fangebelæget var placeret i den syd for vejen Hjøllund-Vrads beliggende afdeling af lejren. Af de nævnte 6 mandskabsbarakker anvendtes 2, hvoraf den ene lå lige udenfor det raftehegn, som var opsat omkring afdelingen, til kvarter for funktionærer, en tredje rummede arbejdslokaler, skolelokale og kirkesal, og de øvrige barakker var belagt med fanger. Af disse sidstnævnte nedbrændte den vestligste 2. påskedag 1947. I hver af fangebelægningsbarakkerne

var der indrettet 6 sovestuer og 4 opholdsstuer, og hver barak havde plads til 96 fanger. Der var ikke toilet eller vand indlagt i disse belægningsbarakker, men fangerne skulle vaske sig og forrettet deres nødtørft i to mindre barakker, som var beliggende ved sydsiden af belægningsbarakkerne.

I den nævnte arbejdsbarak var der indrettet arbejdslokaler til papir- og halmarbejde samt lagerrum til produkterne heraf. Af arbejdsbarakker fandtes desuden en lille smedje uden maskiner, et primitivt snedkerværksted, ligeledes uden maskiner, en barak sammensat af to tidligere ammunitionsbarakker, som anvendtes til halmfletning i ugunstigt vejr, hertil kom tre små redskabsskure.

Ved porten fandtes en lille vagtbygning. I nærheden heraf lå lejrens vandværk i en lille muret bygning, og ved siden af lå en barak, som anvendtes og var indrettet som badeanstalt. Den tidligere kommandantbolig anvendtes som sygehus med plads til ca. 12 senge. I en ret stor barak var der installeret køkken til funktionær- og fangeforplejning. I forbindelse hermed var der indrettet en mindre spisestue til funktionærer og en spisesal med plads til 400 fanger. For enden af denne bygning var der en scene med to sminke- og omklædningsstuer, hvoraf den ene rummede lejrens bibliotek.

En meget lille barak med to stuer og toilet var beboet af en fængselsoverlærer, og for enden af denne barak lå garagen til lejrens varevogn. Ved køkkenet var anbragt et lille brændeskur og i lejrens nordvestlige hjørne var der opført en ret stor bygning med murede gavle og træsider. Det tjente som oplagsrum for brændsel og som garage for lejrens lastvogn. Endelig blev i slutningen af 1946 af materialer fra det tidligere garageanlæg i Nordlejren opført en barak med det formål, at den skulle huse administrations- og vagtmesterkontorer samt depot.

Det skal bemærkes, at alle bygninger havde paptag og med de nævnte undtagelser var opført i træ. En lille barak blev ligeledes opført i 1946, i hvilken lejrens brandmateriel skulle have plads. I Nordlejren var den tidligere brandstation indrettet som oplagsrum samt garage for lejrens personvogn, og i de tilstødende vagtlokaler var indrettet bolig for viceinspektøren. Det omtalte vagthus blev indrettet som bolig for overvagtimesteren, og belægningsbarakken blev beboet af reservebetjente.

Lejren havde intet egentligt jordtilliggende. Mellem barakkerne forsøgte man at dyrke lidt grøntsager, senere lejede man et mindre stykke jord uden for hegnet til dyrkning af grøntsager. Efter at en belægningsbarak nedbrændte, som før omtalt, kunne lejren rumme 192 fanger. Det var dog muligt med små omkostninger at skaffe plads til yderlige ca. 60 fanger.

Fangebelæget

Lejren var til stadighed belagt med godartede politiske fanger i alle aldersklasser. Der blev i tidens løb overført en del fanger til Hjøllund fra statsfængslet i Horsens og straffelejrene i Fårhus og Kragsskovhede samt fra forskellige arresthuse- og afdelinger. En stor del af fangerne kom fra 3. statsadvokatur, fanger, som var over 24 år og idømt straf på ikke over 3 år for politiske forseelser. Fangebelæget har med undtagelse af en midlertidig nedgang i januar 1947 holdt sig konstant på ca. 250 mand til ca. 1. april 1947, siden faldt belægget til ca. 150 mand.

Følgende fangetal kan fremføres:

1.juli 1946	49 fanger
1. august 1946	156 fanger
1. september 1946	231 fanger
1. oktober 1946	251 fanger
1. november 1946	257 fanger
1. december 1946	245 fanger
1. januar 1947	201 fanger
1. februar 1947	214 fanger
1. marts 1947	250 fanger
1. april 1947	205 fanger
1. maj 1947	156 fanger

Fra det tidspunkt i maj 1947 gik fangetallet tilbage, indtil man nedlagde Hjøllund til husning af politiske fanger.

Arbejdsdriften

Ved arbejde i lejren beskæftigedes ca. 20 fanger i køkkenet, 9 ved rengøring, ca.12 ved forskelligt håndværk (snedkere, murere, tømrere og malere) ca. 12 ved forarbejdning af større brænde m.v., ca. 8 ved depotarbejde og reparation af tøj m.m. Resten af fangerne var beskæftiget i skoven, heraf var, bortset fra den hårde frostperiode, gennemsnitligt 35 mand beskæftiget ved stødoptagning. I forårstiden var alt disponibelt fangearbejdskraft beskæftiget med plantning i Statsskoven. Der var truffet aftale om adskillige større skovarbejdsopgaver såsom gravning af plantehuller, rillegravning af større hidtil ubeplantede arealer, vejarbejde og stødoptagning, alt med betaling i henhold til aftale mellem Fængselsdirektoratet og Statsskovdirektoratet. Endeligt skulle fundamenterne fra de tidligere ammunitionsbarakker opbrydes og slås i skærver – herved har der været beskæftiget ca. 35 fanger. I den hårdeste

vinter var der ca. 40 fanger beskæftiget med halmarbejde og ca. 50 fanger ved falsning af kuverter.

Det må fremhæves, at det på grund af lejrens korte levetid for de fleste arbejders vedkommende er vanskeligt at angive helt pålidelige gennemsnitstal, hvorved også bør bemærkes, at en væsentlig del af skovarbejdet var afhængig af årstiderne.

Personalet

Der var til lejren knyttet 69 funktionærer. Disse fordelte sig således:

Opsynsstyrken	52
Økonomipersonale	4
Værkspersonale	5
Kontorpersonale	4
Overordnet adm. Pers.	3

Dertil kom 1 sygeplejerske.

Personalets størrelse var pr. 1. okt. 1946 – 69, pr. 1. april 1947 – 76.

Medens straffelejren indtil 31. marts 1947 blev administreret som en afdeling under statsfængslet i Horsens, således at der ikke til lejren var knyttet overordnet adm. personale, etableredes den 1. april 1947 som selvstændig afdeling med inspektøren for statsfængslet i Horsens som øverste chef. Økonomi- og arbejdsvæsen samt bogholderi blev udskilt fra statsfængslet i Horsens og blev ledet af en overassistent, og der blev tilknyttet en viceinspektør, som skulle varetage den daglige ledelse af lejren samt en overlærer, der foruden fangeundervisning skulle varetage de gejstlige forretninger og forsorgsarbejdet.

Et underligt fængsel 1951-52

Hjøllund lejren blev rømmet i oktober 1948 og stod nu og forfaldt indtil foråret 1951, da man fra højere sted besluttede, at lejren skulle rives ned. Det skete ved fangearbejdskraft i tiden fra 8. maj 1951 til den 28. februar 1952. I den periode var der igen indsatte i lejren, indsatte, som var dømt efter den borgerlige straffelov.

I alt passerede 49 indsatte lejren i denne periode. Da der var flest, var der 26 indsatte. Det meste af tiden var der 12-15 mand.

Den bedste af de bestående mange barakker havde været benyttet til kontorer og depot, og den blev nu taget i brug. I et meget stort rum, hvor depotet havde haft til huse, blev der opstillet senge, og her havde alle de indsatte til huse uden adskillelse af nogen art.

For vinduerne var der et spinkelt armatur, som ikke kunne forhindre nogen i at bryde ud, men som dog ville afsløre, at vinduet havde været passeret. I hver ende af salen blev der hver aften

stillet en gulvspand til brug ved mulig forrettelse af nødtørft i nattens løb. Morgentoiletet og al soignering efter arbejdstid og på andre tider af døgnet foregik i et uopvarmet rum ved siden af sovesalen. Her var der cementgulv, og hvor der på en bænk stod et antal vaskefade, der kunne fyldes ved en koldtvandshane. En bruser med koldt vand fandtes også, og fra køkkenet kunne man få varmt vand til barbering.

Køkkenet var et stort lokale, hvor et gammeldags brændselskomfur var installeret, og hvor der var plads til, at alle kunne sidde og spise. Den varme mad blev bragt fra den nærliggende fængselsafdeling Kærshovedgård og rettet an i køkkenet. Morgen- og aftensmad blev tilberedt i køkkenet.

Der var to opholdsstuer, hvoraf der i den ene skulle være ro og stilhed, så man kunne læse eller skrive breve uden at blive forstyrret, mens den anden var udstyret med en højttaler og i det hele taget gav større muligheder for udfoldelse.

Endelig var der et kontorlokale til fælles brug for alle kontorfunktionærer og to små rum, hvoraf de to funktionærer, som omtales nedenfor, fik overladt et hver. Vand og strøm var indlagt i barakken, kloaksystemet fungerede udmærket, og til alt held lå der lige ved barakken en lille bygning, hvori værkmeister Hansen indrettede to gammeldags toiletter.

Lejrens eneste ydre facilitet var en ganske god fodboldbane. Der fandtes intet hegn omkring lejren, da det tidligere raftehegn var faldet helt sammen. Hele lejren var kilet ind i en stor granskov, Lille Hjøllund plantage, som hørte under Palsgård Statsskovdistrikt.

Som omtalt forsynede Fængselsafdelingen på Kærshovedgård med middagsmad, og denne anstalt sørgede ligeledes for ingredienser til de øvrige måltider. I det hele taget havde lejren i flere henseender status som en afdeling af Kærshovedgård. Således blev alt regnskab ført af Kærshovedgårds bogholderi, og lejrens indsatte havde adgang til lægefremstilling på Kærshovedgård.

Personale

Det daglige tilsyn med de indsatte, omsorgen for dem og varetagelsen af dagens forskellige pligter og gøremål var imidlertid overladt til lejrens egne funktionærer, som herefter skal omtales.

Direktoratet havde beskikket vicefængselsinspektør Vagn Kildemoes som lejrens øverste leder. Samtidig var der imidlertid pålagt ham forskelligt arbejde ved Statens Arbejdshus ved Sdr.

Omme, således at han var borte fra Hjøllund de fleste af ugens dage. Almindeligvis var han kun i Hjøllund en enkelt hverdag om ugen foruden et lille smut efter fyraften nogle aftener om ugen.

Foruden viceinspektøren var der kun 3 funktionærer knyttet til lejren, nemlig værkfører Hans Holger Hansen og fængselsbetjentene Niels Christian Arnold Moegreen og Kaj Emil Sørensen. Værkmester Hansen, hørte hjemme ved statsfængslet i Horsens, havde været udstationeret i Hjøllund, så længe lejren havde eksisteret og havde endog været der og haft opsyn med den, mens den stod tom. Han kendte således alt i lejren ud og ind, og da han samtidig var en af de få, der uden videre syntes at beherske et hvert håndværk, var han en særdeles nyttig mand. Han ledede arbejdet med nedtagningen af de mange barakbygninger og tillige afsætningen af de således tilvejebragte byggematerialer, hvoraf de fleste blev afhentet i lejren af lastbiler, mens resten blev kørt til Hjøllund station og indladet i jernbanevogne. Hans arbejdstid faldt sammen med de indsattes, men ved mange lejligheder var han ved sit arbejde afskåret fra direkte kontakt med dem.

Det direkte tilsyn med indsattes arbejde var derfor overladt til de to fængselsbetjente. Foruden deres ordinære løn oppebar de det såkaldte "lejrtillæg". Dette tillæg medførte pligt til 4 timers rådighedstjeneste foruden de 8 timers arbejde. For overhovedet at kunne få tjenesten til at hænge sammen, gennemførtes i lejren den ordning, at de to betjente på skift forrettede tjeneste kl. 14-22, var til rådighed, d.v.s. havde sovevagt kl. 22-6 og derefter forrettede tjeneste kl. 6-14, hvorefter de havde fri et døgn. Det var så meningen, at de på fridage skulle afløses fra Kærshovedgård. Denne afløsning udeblev imidlertid, så de to betjente fik hverken ferie eller fridage i de ca. 10 måneder, opholdet varede. Bagefter var der et større regnskab at gøre op, men det er en anden historie.

En af disse betjente udgjorde altid det samlede tjenestegørende personale i hele fritiden for de indsatte. Foruden at holde øje med de indsattes tilstedeværelse og adfærd måtte de tage sig af rengøringen, madlavningen og serveringen, medicinudleveringen, brevcensur, befordring af post til posthuset, hvorunder lejren stod ubevogtet, pasning af syge, overværelse af besøg, og hvad der ellers forefalder et sådant sted.

Nu kan man spørge sig selv, hvad det var for to betjente, som kunne få denne lejr til at fungere uden ferie og fridage? Ja, de var kommet ind til fængselsvæsenet efter kapitulationen i 1945 og havde således 6 års anciennitet. De havde begge forrettet tjeneste på Store Grundet. (*Herregård ved Vejle, som fra 1940-45 var internat for civile englændere, der var strandet i Danmark 9.april 1940. Efter befrielsen blev gården brugt til internering af krigsforbrydere.*)

Ingen af dem havde beklædt overordnede poster, og ingen af dem havde frekventeret fængselsvæsenets centralskole. Men under hele perioden i Hjøllund viste de sig i stand til at klare alle situationer på egen hånd.

Når viceinspektøren opholdt sig i lejren, ordnede han det kontormæssige, såsom indrullering og korrespondance, og mens de indsatte for en stund klarede sig alene, samledes man til funktionærmøde.

De indsatte

Det vil således ses, at forholdene, hvorunder de 49 indsatte afsonede deres straffe, mildest talt var primitive. Det er måske spørgsmålet, om disse forhold kunne kaldes forsvarlige.

Hvad var det for folk, der blev indsat i dette underlige fængsel?

Der var tale om forholdsvis ældre belæg, dog med stor aldersspredning og i øvrigt særdeles broget og blakket, som måtte affinde sig med at afsones straf i en anstalt, der savnede mange af de faciliteter, som nu til dags hører til strafafsoneres rettigheder. Straffene, som afsonedes, var næsten uden undtagelse idømt for berigelseskriminalitet, og det kan synes påfaldende, at der kun forekom et par domme for vold. Voldskriminaliteten var nu en gang langt sjældnere dengang end nu.

Det er ikke noget helt let arbejde at bryde gamle træbygninger ned, når alle materialer helst skulle kunne bruges igen, men de indsatte var åbenbart indstillet på, at arbejdet skulle gøres ordentligt, og det lykkedes. Alle aftagere var tilfredse, med hvad de fik. Og i fritiden udfoldede der sig et jævnt og muntert, virksomt liv under de primitive og begrænsede forhold. Naturligvis kunne der forekomme sure miner, og enkelte led meget stærkt under hjemve. En enkelt gang var der optræk til slagsmål, men det blev kun ved optrækket. Alt i alt herskede der et fordrageligt og sundt forhold, såvel mellem de indsatte indbyrdes som mellem disse og funktionærerne.

Der fandt således ikke en eneste undvigelse sted, skønt det måtte være en let sag for enhver indsat at foretage en undvigelse på hvilken som helst dag. Endnu mere bemærkelsesværdigt var det, at der gennem de 10 måneders periode ikke fandtes grund til at ikende en eneste disciplinærstraf.

Det foruroligende ved denne anstalt var, at man her så en gruppe indsatte, som man snød for næsten ethvert af de tilbud om hjælp til opretholdelse af en menneskelig tilværelse, som man ellers var forpligtet til at give afsonere. De var afskåret fra enhver mulighed for ophold i enrum, selv om natten. De blev beskæftiget ved arbejde, der ingenlunde kunne kaldes udviklende, kunne ikke få nogen form for skoleundervisning, ligesom der ikke var mulighed for egentligt forsorgsarbejde. Forholdene, hvor under de boede, var så primitive og tarvelige, at de under ingen omstændigheder kunne tillades i dag og vel heller ikke var lovlige dengang.

Alligevel må der have været noget særligt ved denne anstalt, der virkelig havde en positiv indvirkning på klientellet.

I marts måned 1952 blev der sat punktum for et stykke krigs- og efterkrigshistorie. Alle spor er slettet, men Hjøllund lejren vil blive stående i Fængselsvæsenets historie.

Kilder:

Oplysninger fra Direktoratet for fængselsvæsenet

Oplysninger fra fængselsinspektør Vagn Kildemoes.

Fritz H. Hamann, Statsfængslet i Renbæk.